

W-mail

jaargang 10 (2009) nummer 1

INHOUD

BERICHTEN VAN BESTUUR EN REDACTIE

Wisseling van redactieleden
Vrijwilliger gezocht! Vacature WEMAL-bestuur
Voortgang van het Bartholomeusproject
Studiedag
Nieuwe WEMAL-website

REPERTORIUM VAN RIA JANSEN-SIEBEN

Aanvullingen VII*
Ria Jansen-Sieben

VROUWENGENEESKUNDE IN DE MIDDELEEUWEN

Een nieuwe editie van de Brugse *Trotula*-tekst
Jojanneke Hulsker

RECENT VERSCHENEN LITERATUUR EN RECENSIES

Erwin Huizenga

BERICHTEN VAN BESTUUR EN REDACTIE

WISSELING VAN REDACTIELEDEN

Met ingang van deze *W-mail* heeft Marjolijn Saan haar functie als redactielid neergelegd. Met name op de bijdragen in de vorm van artikelen en interviews heeft zij jarenlang al redigerend haar stempel gedrukt. Marjolijn, bedankt voor de goede samenwerking en de gezellige vergaderingen!

Sacha Voogd heeft zich bereid verklaard om met ingang van de volgende *W-mail* in de redactie plaats te nemen. Wij heten haar bij voorbaat welkom!

VRIJWILLIGER GEZOCHT!

VACATURE WEMAL-BESTUUR

Vanwege drukke werkzaamheden heeft Erwin Huizenga noodgedwongen zijn functie als secretaris in het bestuur van WEMAL neer moeten leggen. Wij zullen zijn inzet enorm missen!

Vele handen maken licht werk. Daarom is het bestuur op zoek naar een nieuwe secretaris.

FUNCTIEOMSCHRIJVING

De secretaris is verantwoordelijk voor de volgende taken:

- het samen met de andere bestuursleden bepalen van het beleid;
- het voorbereiden van vergaderingen (gemiddeld twee per jaar);
- het maken van notulen tijdens de vergadering;
- het verzorgen van de papieren en digitale correspondentie;
- het verzorgen van de ledenadministratie;
- het organiseren van de jaarlijkse studiedag en andere WEMAL-activiteiten, samen met de andere bestuursleden.

De vacature is op vrijwillige basis en kost gemiddeld een paar uur per maand. We hopen dat iedereen die tijd en zin heeft om een bijdrage aan WEMAL te leveren zal reageren.

***Namens het bestuur,
Lenny Veltman (penningmeester), lm.veltman@kpnplanet.nl***

VOORTGANG VAN HET BARTHOLOMEUSPROJECT

"Et sic est finis", verzuchten sommige middeleeuwse kopiisten, nadat zij met stijve vingers de laatste woorden van een tekst aan papier of perkament hebben toevertrouwd. Tegenwoordig hebben we de computer en RSI, maar de voldoening bij het voltooiën van een transcriptie of editie is tijdloos. Over het grootse groepswerk, de ruwe transcriptie van de Middelnederlandse vertaling van de encyclopedie van Bartholomeus Engelsman, heb ik al bericht in *W-mail* 9 (2008) 1, en de werkwijze van de kleine collatiegroep is op de studiedag van 8 december 2008 toegelicht. Dit specialistengroepje heeft met een schier tomeloze inzet de ruwe transcriptie gecorrigeerd en het notenapparaat aangepast aan de hand van inmiddels veel strakkere regels. En passant hebben we de probleemgevallen onder de loep genomen en zoveel mogelijk opgelost – is 'lancgwerpelt' nu een gewone variant of bevat het een zetfout? – en onlangs is er dan ook een punt gezet achter deze eerste collatieronde.

Om de uniformiteit van transcriptie en annotaties zowel inhoudelijk als opmaaktechnisch te waarborgen (want elke collator heeft toch weer zijn eigen mores), heb ik uiteindelijk de monnik in mezelf gezocht en alle 1800 kolommen nogmaals de revue laten passeren. Als er hier en daar een foutje is blijven zitten, moge het ons vergeven zijn! De laatste problemen zullen nog aan de grote groep worden voorgelegd, voor de interneteditie de lucht in gaat. Want inmiddels is een projectgroep van het Huygens Instituut hard aan het werk om de programmering voor de editie te schrijven en uit te testen, in samenspraak en met gebruikersfeedback van onze werkgroep (hier kom ik nog op terug). En als alles volgens plan verloopt zal dan in juli deze eersteling in onze beoogde editiereeks online staan, wellicht op korte termijn gevolgd door edities van DBNL en INL, die in opmaak en gebruiksmogelijkheden op hun specifieke publiek en doelen zijn toegesneden. Et sic est finis.

Noor Versélewel de Witt Hamer (uitvoerend coördinator)

STUDIEDAG

Maar niet heus, want een wetenschapper is nooit klaar! Hoe graag we ook een mooi boek in handen hebben, voor ons openen zich nu ook de talloze mogelijkheden van internetedities. Om die te exploreren, terugblikkend op het Bartholomeusproject en vooruitkijkend naar de volgende editie(s) in onze reeks, zullen we eind dit jaar een WEMAL-studiedag organiseren. Datum en details zijn nog niet vastgesteld, maar de volgende *W-mail* zal ruimschoots op tijd bij de leden in de bus vallen om de studiedag uitgebreid aan te kondigen. Wil je deze dag zeker niet missen, informeer dan tussentijds even naar de datum bij bestuur of redactie, of bezoek de actualiteitenrubriek van onze vernieuwde WEMAL-website (<http://wemal.let.uu.nl>).

NIEUWE WEMAL-WEBSITE

U heeft het misschien al gezien: de website van WEMAL is geheel vernieuwd. Niet alleen heeft de site een ander uiterlijk en een andere indeling gekregen, hij is nu ook gemakkelijker te onderhouden dan de oude. Bovendien is hij beter vindbaar voor zoekmachines. Wie in Google zoekt op 'artesisliteratuur', krijgt de website van WEMAL als eerste treffer. Het adres is wél hetzelfde gebleven: www.let.uu.nl/wemal.

Alle projecten en publicaties van WEMAL zijn op de nieuwe site te vinden. De artesbibliografie van Erwin Huizenga uit *W-mail* is online te raadplegen op auteursnaam of op jaartal. De aanvullingen op het repertorium van Ria Jansen-Sieben zijn, evenals het repertorium zelf, alfabetisch geordend op lemma. Deze omvangrijke overzichten zijn daardoor gemakkelijker doorzoekbaar dan op de oude website.

Ik heb de website gemaakt samen met mijn collega's Stefan van der Kamp en Didi van Zoeren van de afdeling Communicatie en Marketing van de faculteit Geesteswetenschappen, Universiteit Utrecht. Ik ben daar werkzaam als webredacteur, maar heb een bijzondere voorliefde en belangstelling voor de Middeleeuwen. In 2005 ben ik in Utrecht afgestudeerd in Taal- en Cultuurstudies met als specialisatie Middeleeuwse Studies. Het werk aan de website, en het aanstekelijke enthousiasme van Orlanda Lie, hebben ertoe geleid dat ik mij nu ook als lid van WEMAL heb aangemeld. Ik verheug me erop om behalve met 'nieuwe media' ook weer bezig te zijn met oude teksten!

Natuurlijk zijn we benieuwd wat u van de website vindt. Geef uw suggesties of opmerkingen door aan Orlanda, dan bekijken wij hoe we de site nog verder kunnen verbeteren.

Andrea van Leerdam

(webredacteur faculteit Geesteswetenschappen, Universiteit Utrecht)

REPERTORIUM VAN RIA JANSEN-SIEBEN

AANVULLINGEN VII*

OP HET *REPERTORIUM VAN DE MIDDELNEDERLANDSE ARTES-LITERATUUR*,

DEEL 2

- p. 449, toevoegen aan S10:

3. A.Th. LANTINK-FERGUSON, Drie tandwielsystemen voor een maankalender. In: *Gewina* 22 (1999) 195-220 [met editie van enkele passages].

- p. 449, na S10 inlassen:

Sankt Gallen, Stiftsbibliothek

Catalogus: Gustav SCHERRER, *Verzeichnis der Handschriften der Stiftsbibliothek St. Gallen*. Halle, 1875.

Hs. 1396 S15

1. perkament, 2 ff., gepagineerd in convoluut: 31-34; 14de eeuw

2. **kruidenglossarium** (frgm.): *Inc. ... goet het seert ende het sweert ...*

Ed. in voorbereiding: H. QUICK.

- p. 449, na S30 inlassen:

SINT-PETERSBURG: zie LENINGRAD

- p. 449, toevoegen aan S50:

5. Brussel, KB, II 1332: **2.4**

Brussel, KB, IV 94: **2.2**

Brussel, KB, IV 317

Brussel, KB, IV 428

Londen, BL, Add. 29.985: **2.2**

Utrecht, CC, 101

- p. 450, toevoegen aan S80:

5. Cambridge, TC, 0.9.31

Darmstadt, HLHB, 2635

Erfurt, WAB, Ampl.Fol. 267

Londen, BL, Sloane 4018b

Neurenberg, GNM, Hs. 147589: **2.1**

Utrecht, UB, 694: **2.1**

- p. 451, in S110 vervangen:

BNU, All. 176 door: BNU, 2100

- p. 451, in S110 vervangen:

2.2 Editie in voorbereiding [etc.] door: **2.2** Ed. Christine M. STUTVOET-JOANKNECHT, *DerByen Boeck. De Middelnederlandse vertalingen van Bonum universale de apibus van Thomas van Cantimpré en hun achtergrond*. Amsterdam, 1990.

- p. 454, vóór Tilburg inlassen:

Thorn (Torún), Biblioteka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Ms. Rps 21/II (olim in Kaliningrad) T5

1. 15de e.; 106 ff., perkament

2. f. 1r-106v: Sidrac

Ed. Van TOL (1936) = K.

- p. 455, in T40, **2.8** vervangen:

Ed. Ria JANSEN-SIEBEN [etc.] door: Ed. Ria JANSEN-SIEBEN, *Medicijne vanden lijve. Lang zal hij leven!* In: S. THEISSEN en J. VROMANS (eds.), *Album Moors*. Liège, 1989, 157-162.

- p. 458, toevoegen aan T60, **1**:

2 ff.

- p. 458, toevoegen aan T60:

3.3. J.P. WESTGEEST, *De Trierse fragmenten van Der naturen bloeme*. In: *TNTL* 113 (1997) 317-335.

- p. 458, toevoegen aan T70, **2**:

Ed.4. W.L. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie in het Nederlands taalgebied*. Gent, 1997, nr. 22.

- p. 458, toevoegen aan T90, **2.2**:

Ed. W.L. BRAEKMAN, *Warenkennis, kleurbereidingen voor miniaturisten en vakkennis voor ambachtslui. (15de E.)*. In: *VMKANTL* 1997, 121-154.

- p. 459, toevoegen aan T140:

2.4 f. 201r-203v: pestgebeden.

- p. 459, na T140 inlassen:

Trier, SB, 2017/432 T145

2. Cisiojanus. Inc. Jairsdach is nv gekomen ...

3. Heribert A. HILGERS, *Versuch über deutsche Cisiojani*. In: *Poesie und Gebrauchsliteratur im deutschen Mittelalter*. Würzburger Colloquium 1978. Hrsg. von V. HONEMANN, K. RUH, B. SCHNELL und W. WEGSTEIN. Tübingen, 1979, 127-163.

- p. 461, toevoegen aan U10, **2.1**:

Ed. MIEDEMA, N20.

- p. 462, na U30 inlassen:

Utrecht, Gemeentearchief, Stad I, 818 U35

1. 1493-1509; 78 ff.

2. Rekenboek van Floris Tzwynnen:

p. 1-2: **3 medische recepten. Inc.** Recipe ongel van een berchvercken ...

Ed. Gisela GERRITSEN-GEYWITZ, *Drie recepten uit het Rekenboek van Floris Tzwynnen*. In: W.P. GERRITSEN, Annelies van GIJSEN en Orlanda S.H. LIE (uitg.), *Een school spierinkjes*. Hilversum, 1991, 72-76.

- p. 463, toevoegen aan U130:

5. Brussel, KB, IV 94: **2.2**

Brussel, KB, IV 317

Brussel, KB, IV 428
Londen, BL, Add. 29.985: **2.2**
Sint-Truiden, IFG, mss. a 8²

- p. 463, toevoegen aan U150, **2.4**:
Inc. Item neemt een pinte hoenichs ...

- p. 464, in U170, **2** vervangen:
een pelgrimsreis naar Jeruzalem door: **Pelgrimsreis naar Jeruzalem van Claes Schoutet.**

- p. 464, in U210, **2** vervangen:
Editie in voorbereiding [etc.] door: Ed. Ria JANSEN-SIEBEN, Middelnederlandse eik-, eikel-, galappel- en misteltraktaten. In: C. de BACKER (ed.), *Cultuurhistorische caleidoscoop*. Gent, 1992, 291-312.

- p. 465, na U210 inlassen:
Utrecht, UB, 357
1. perkament, 186 ff., ca. 1459-1464
2. f. 186r: **bezwinging**
Ed. W.L. BRAEKMAN, *Middeleeuwse witte en zwarte magie in het Nederlands taalgebied*. Gent, 1997, nr 382.

- p. 465, toevoegen aan U230:
5. Cambridge, TC, 0.9.31
Darmstadt, HLHB, 2635
Erfurt, WAB, Ampl. Fol. 267
Londen, BL, Sloane 4018b
Neurenberg, GNM, Hs. 147589: **2.1**
Stockholm, KB, X 97: **2.2**

- p. 467, toevoegen aan U280:
3.5 bis : 2.2 R. JANSEN-SIEBEN, Het wereldbeeld van een Utrechtse monnik, anno 1300. In: R. JANSEN-SIEBEN, J. JANSSENS, F. WILLAERT, *Medioneerlandistiek. Een inleiding tot de Middelnederlandse letterkunde*. Hilversum, 2000, 251-261.

a

- p. 467, toevoegen aan U290, **2**:
Ed. [van de zegens] J.H. GALLEE, Segensprüche. In: *Germania* 32 (1887) 452-460.

- p. 472, toevoegen aan W70, **2.4**:
Ed. Helmut BIRKHAN, *Die alchemistische Lehrdeutung des Gratheus filius philosophi in Cod. Vind. 2372. Zugleich ein Beitrag zur okkulten Wissenschaft im Spätmittelalter*. 2 dln. Wien, 1992.

- p. 472, toevoegen aan W70, **2.5**:
Ed. Helmut BIRKHAN, Un poème inédit sur les quatre éléments dans un manuscrit alchimique de la Bibliothèque Nationale Autrichienne. In: Danielle BUSCHINGER et André CREPIN (eds.), *Les quatre éléments dans la culture médiévale*. Actes du Colloque mars 1982, Centre d'Etudes médiévales. (Göppinger Arbeiten zur Germanistik 386) Göppingen, 1983, 77-109.

- p. 472, toevoegen aan W70, **2.6**:
Ed. Veerle FRAETERS, *Gods gouden thesaurus. Het Middelnederlandse handschrift Wenen, ÖNB 2372 in de alchemistische traditie*. Leuven, 1999.

- p. 472, toevoegen aan W70 [**3** wordt **3.1**]:
3.2 Barbara OBRIST, *Les débuts de l'imagerie alchimique (XIVe-XVe siècles)*. Paris, [1982].
3.3 : 2.1 M. VOGG, *Die mittelniederländische Übersetzung der lateinischen «Tabula Chemica» des Senior Zadith ibn Umail*. Diss. Wien, 1989.
3.4 Helmut BIRKHAN, The Alchemical Tracts of Gratheus Filius Philosophi in Codex Vindobonensis

2372. In: Z.R.W.M. MARTELS (ed.), *Alchemy Revisited*. Proceedings of the International Conference on the History of Alchemy at the University of Groningen 17-19 April 1989. Leiden, 1990, 162-170.
- 3.5** M. MARINOVIC-VOGG, «Son of Heaven». The Middle Netherlands Translation of the Latin *Tabula Chemica*. In: *Ib.*, 171-174.
- 3.6** Veerle FRAETERS, ÖNB 2372. Inhoud en functie van een Middelnederlands alchemistisch handschrift. In: *Scientiarum Historia* 19 (1993) 3-15.
- 3.7** J.H. WINKELMAN, Over «spierinkjes», een «kabeljauw» en het alchemistisch tractaat van Gratheus philius philosophi (Cod.Vind. 2372). In: *Nieuwe Taalgids* 88 (1995) 414-421.
- 3.8** Veerle FRAETERS, «Boec der heimelecheden van mire vrouwen alkemenen». Ideeën van een Middelnederlandse alchemist. In: *Queeste* 4 (1997) 97-112.
- 3.9** Veerle FRAETERS, «Vanden leeuwe wert hi lam». Alchemie en religie in de Middelnederlandse vertaling van *Tabula Chemica*. In: *TNTL* 115 (1999) 97-112.
- 3.10** Veerle FRAETERS, «Leringhe van alkemien». Een berijmde appendix bij de Middelnederlandse prozavertaling van *Tabula chemica*. In: E. HUIZENGA, O.S. LIE, L. VELTMAN, *Een wereld van kennis. Bloemlezing uit de Middelnederlandse Artesliteratuur*. Hilversum, 2002, 107-132 [met editie van ff. 94r-99v].
- 3.11** Veerle FRAETERS, Schrijven om niet begrepen te worden. Hermetisch taalgebruik in Middelnederlandse alchemistische teksten. In: R. JANSEN-SIEBEN, J. JANSSENS, F. WILLAERT, *Medio-neerlandistiek*. Hilversum, 2000, 263-274.

- p. 472, W80:

de volledige inhoudsopgave (**2.1** tot **2.66**) wordt liefst vervangen door de uitvoerig gedetailleerde en correcter gefolieerde inhoudsbeschrijving in:

Erwin HUIZENGA, *Een nuttelijke practijke van chirurgien. Geneeskunde en astrologie in het Middelnederlandse handschrift Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, 2818*. Hilversum, 1997, 359-419. Een complete diplomatische uitgave van alle teksten [waarin ook een up-to-date-literatuurlijst]: Erwin HUIZENGA, *Het Weense arteshandschrift. Hs. Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, 2818*. 2 dln. Hilversum, 2004.

- p. 477, toevoegen aan W80, **5.9 : 2.17**:

Druk: 1514 Tscep vol Wonders, cap. 102-180 (sub MEDICIJNBOEK)

- p. 479, toevoegen aan W170:

5.1 : 2.3 Brussel, KB, 837-845: **2.11**, ed.² De PAUW
 's-Gravenhage, KB, 76^E4: **2.1**, ed. CLARISSE
 's-Gravenhage, KB, KAW XVI: **2.1**
 Leiden, UB, BPL 14 A: **2.2**

5.1 : 2.4 wordt **5.2 : 2.4**

5.2 : 2.4 wordt **5.3 : 2.4**

- p. 482, na Z20 inlassen:

Zutphen, GA, Fragmentenverzameling 3-1

1. ca. 1550

2. 2 medische recepten. *Inc.* Tot versterkinge des hartens ende des hoefdes ...

Ed. Chr. De BACKER, Bronnen voor de geschiedenis van de farmacie te Zutphen. In: *Oud-Zutphen* 6 (1987) 97-107.

ET SIC NON EST FINIS

Ria Jansen-Sieben

VROUWENGENEESKUNDE IN DE MIDDELEEUWEN

EEN NIEUWE EDITIE VAN DE BRUGSE *TROTULA*-TEKST

Binnenkort verschijnt op de website van de Stichting Historische Bronnen Brugge¹ een editie van een vijftiende-eeuwse gynaecologische verhandeling uit de Stadsbibliotheek Brugge. Deze editie is het resultaat van de afronding van mijn Masteropleiding Middeleeuwse Studies aan de Universiteit Utrecht. Speciaal voor de leden van WEMAL volgt hier ter kennismaking een beknopte versie van de cultuurhistorische inleiding van de editie.

DE MEDISCHE WERELD IN DE MIDDELEEUWEN

In de vroege Middeleeuwen waren de geneeskundige kennis en praktijk vooral een zaak van kloosterlingen. Zij beschikten over de theorie in handboeken en vulden dit aan met praktische kennis. Deze kloostergeneeskunde beleefde in de elfde eeuw haar hoogtepunt. Gedurende de twaalfde eeuw verdween zij echter naar de achtergrond, onder invloed van verschillende ontwikkelingen.² De prestigieuze medische school in het Zuid-Italiaanse Salerno verwierf in deze periode grote bekendheid in Europa. Het werd de bakermat voor het contact met de Grieks-Arabische geneeskunde, een ontwikkeling die van groot belang is geweest voor de uitbreiding van de medische denkbeelden in de westerse geneeskunde.³

De uitbreiding van medische kennis had gevolgen voor het onderwijs aan de universiteiten. In plaats van de praktijkgerichte oriëntatie die kenmerkend was voor de kloostergeneeskunde, werd de geneeskunde, en het bijbehorende onderwijs, voornamelijk theoretisch en ontwikkelde zich tot een speculatieve wetenschap. Het praktijkelement werd op dusdanige wijze gemarginaliseerd, dat de opleiding als tak van de filosofie beschouwd kon worden. Zodoende verwierf de studie een steeds belangrijker positie binnen de universiteit. Er ontstond hierdoor een kloof tussen theorie en praktijk, die steeds groter werd. Deze afstand had effect op de medische uitvoering. Er vormde zich een scheiding tussen een *physicus*, een universitair geschoolde arts die zich baseerde op zuiver logische argumenten, voortkomend uit zijn aristotelische, natuurfilosofische opleiding, en een *medicus*, die hoofdzakelijk praktijkgericht werkte en observatie als hoogste richtlijn beschouwde.⁴ Daarnaast veranderde de rol van de geestelijkheid binnen de geneeskunde. De Kerk begon zich te verzetten tegen de medische activiteiten van kloosterlingen, omdat werd gevreesd dat de groeiende aantrekkingskracht van de medische wetenschap te veel afbreuk zou doen aan hun geestelijke leefwijze. Ook de hulp aan vrouwelijke patiënten werd afgekeurd, net als de vergoedingen die monniken kregen voor hun medische hulp. In 1215 verbood het vierde Lateraanse concilie priesters en monniken enige handeling te ondernemen waarbij bloed zou kunnen vloeien. Hiermee verschoof de organisatie van de medische voorzieningen grotendeels naar het stadsbestuur en kregen leken-artsen het monopolie.⁵

[illustratie: vrouwbad.jpg]

Een vrouw neemt een ongetwijfeld heilzaam bad (Brugge, Stadsbibliotheek 593, f. 5v).

GYNAECOLOGISCHE TEKSTEN

De splitsing tussen theorie en praktijk die in de twaalfde eeuw ontstond, heeft ook invloed gehad op de teksten die gewijd zijn aan de gynaecologie. In de vroege Middeleeuwen nam de vrouwengeneeskunde een ondergeschikte positie in, onder meer vanwege het feit dat clerici uit overwegingen van kuisheid deze tak van wetenschap liever verwaarloosden.⁶ De ontwikkelingen in de twaalfde eeuw leidden tot nieuwe inzichten over de vrouw en het vrouwelijk lichaam. Er ontstonden twee tradities: een theoretisch-filosofische en een praktische traditie.

Het belangrijkste werk binnen de theoretisch-filosofische traditie was de *Secreta Mulierum*. Dit medisch-filosofische werk in het Latijn werd in de Middeleeuwen toegeschreven aan Albertus Magnus, maar is waarschijnlijk aan het einde van de dertiende eeuw door een van zijn leerlingen vervaardigd. Het boek bestaat uit dertien hoofdstukken, waarin diverse onderwerpen aan bod komen op het gebied van voortplanting en het functioneren van de vrouwelijke geslachtsdelen. De denkbeelden die hierbij tot uitdrukking worden gebracht, zijn grotendeels ontleend aan de natuur-filosofische en medische tradities.⁷ De vele religieuze verwijzingen in de tekst doen vermoeden dat dit werk in een kerkelijke omgeving tot stand is gekomen. Waarschijnlijk was de tekst bedoeld om clerici te introduceren in de natuurfilosofie, met speciale aandacht voor de voortplanting. Behalve dat dit een verrijking was voor hun algemene ontwikkeling, kon de informatie ook als hulp bij pastorale activiteiten fungeren. Het vrouwbeeld dat door deze tekst wordt weerspiegeld, is overwegend negatief. Hiermee lijkt de tekst eveneens als waarschuwing te dienen tegen de slechte natuur van vrouwen.⁸

De meer praktische geneeskundige traditie wordt vertegenwoordigd door het *Liber Trotula*. De

kennis in deze tekst is meer praktijkgericht. In deze tekst is nuttige informatie te vinden over de anatomie en fysiologie van het vrouwelijk lichaam. Het werk bestaat eigenlijk uit drie teksten: *Liber de Sinthomatibus Mulierum*, *De Curis Mulierum* en *De Ornatu Mulierum*. De eerste en laatste tekst zijn anoniem, maar de tweede is toegeschreven aan een vrouwelijke arts uit Salerno, genaamd Trota. De drie teksten hebben alledrie een eigen leven geleid, maar zijn, aan het einde van de twaalfde eeuw, samengevoegd tot één boek, met de verzamelnaam *Trotula*. Dit boek behoorde al snel tot een van de belangrijkste werken op het gebied van de vrouwengeneeskunde en maakte deel uit van de praktische wereld van de chirurgen, chirurgijnen en vroedvrouwen.⁹

Toen de wetenschappelijke kennis uit de *Secreta mulierum* en het *Liber Trotula* in het Middenlands werd vertaald, vervaagde de scheiding tussen de twee tradities: denkbeelden van de van oorsprong verschillende tradities werden met elkaar gecombineerd.¹⁰

Orlanda Lie heeft onderzoek gedaan naar de Middelnederlandse *Trotula*-traditie.¹¹ In totaal bestaat deze overlevering uit twintig teksten.¹² Deze laten volgens Lie, in vergelijking met de Latijnse traditie, een zeer divers beeld zien. Lie verdeelt de teksten in vier groepen. Hierbij worden de drie onafhankelijke vertalingen van de *Trotula*, Brugge SB 593, Kopenhagen GKS 1657 en Hamburg SB Cod. Med. 798, gecategoriseerd als een aparte groep. Deze is het meest representatief voor de inhoud van de Latijnse *Trotula*. De teksten bevatten een vrije vertaling en bewerking van de gynaecologische en obstetrische gedeeltes uit de *Trotula*-tekst, aangevuld met informatie uit andere bronnen. De versies zijn alledrie in proza geschreven en bewaard in vijftiende-eeuwse handschriften. Bovendien richt de vertaler/compiler van elk van deze teksten zich tot een vrouwelijk publiek. Ook bevatten de teksten allemaal illustraties van hulpmiddelen voor het bestrijden van vrouwenkwalen. Naar alle drie de teksten is, in meer of mindere mate, onderzoek verricht. We richten ons hier op een vernieuwde uitgave van de *Trotula*-tekst in Brugge SB 593.

[illustratie: eerste pagina.jpg]

De eerste pagina van het manuscript (Brugge, Stadsbibliotheek 593, f. 1r).

DE BRUGSE TROTULA-TEKST

De tekst vangt aan met een korte proloog (hoofdstuk 1). De auteur spreekt de hoop uit dat vrouwen begrip voor hem of haar zullen opbrengen, omdat hij/zij hen wil helpen en niet te schande wil maken. De inhoud van deze proloog, met een directe adressering aan vrouwen, is terug te vinden in diverse volkstalige *Trotula*-teksten en doet vermoeden dat de tekst met het oog op een vrouwelijk publiek is geschreven. Dit is een hypothese waarover veel is gespeculeerd. Het gegeven dat deze tekst in de volkstaal is opgesteld, maakt dat de tekst voor het eerst toegankelijk werd voor niet-latinisten en dus ook voor vrouwen. Zou de tekst dan ook daadwerkelijk in handen van vrouwen zijn gekomen, zodat zij de tussenkomst van mannelijke artsen konden vermijden en hun eigen gezondheid konden waarborgen? Monica Green stelt op basis van codicologisch bewijs vast dat het publiek van de volkstalige *Trotula*-teksten niet veel anders is geweest dan dat van de Latijnse tekst. Echter, de aanwijzingen in de Brugse tekst, en ook in de twee andere Middelnederlandse vertalingen, geven de indruk, sterker dan in andere volkstalige teksten, dat vrouwen deze tekst konden raadplegen, en dit waarschijnlijk ook deden. Dit vermoeden wordt ten eerste gevoed door de expliciete uitnodiging aan vrouwen in de proloog, maar ook de toegevoegde illustraties wekken de indruk dat de tekst beter toegankelijk is gemaakt voor lezers die nog niet vertrouwd zijn met gynaecologische praktijken en instrumenten.¹³ Lie beschouwt de aanwezigheid van deze afbeeldingen als een bewijs dat de teksten een praktisch doeleinde hadden en daarom waarschijnlijk als 'gids' bedoeld waren voor vrouwen, om hen te informeren en te instrueren.¹⁴

Na de proloog verstrekt de auteur informatie over het vrouwelijk lichaam. Deze gegevens zijn voor een groot deel gebaseerd op de medische geschriften van Galenus, een Griekse arts uit Klein Azië, geboren rond 130 voor Christus. Het verschil tussen mannen en vrouwen werd door Galenus verklaard als gevolg van een verschil in hitte; vrouwen zijn substantieel kouder dan mannen. Hierdoor wijkt ook het gestel van mannen en vrouwen van elkaar af, evenals de werking van hun lichaam. Deze denkwijze had effect op geneeswijzen voor vrouwen. Veel van Galenus' ideeën zijn terug te vinden in de *Trotula*.

De tekst start, na een korte uitleg over de baarmoeder (hoofdstuk 2), met een uiteenzetting waarin een theorie van Galenus wordt weerspiegeld. Volgens deze theorie zijn de geslachtsdelen van mannen en vrouwen anatomisch gelijk, met als enige verschil dat de vrouwelijke geslachtsorganen zich inwendig bevinden. Dit betekent dat vrouwen, net als mannen, zaad produceren. Zaad dat, bij beide geslachten

ten, een actieve rol speelt bij de bevruchting en in staat is bepaalde kenmerken aan een kind door te geven. Wel hebben mannelijk en vrouwelijk zaad verschillende functies, doordat vrouwelijk zaad met minder hitte is geproduceerd.¹⁵

Seksuele gemeenschap werd in de Middeleeuwen als belangrijk en gezond beschouwd, vooral met het oog op de zaadlozing. Ten eerste was zaad essentieel voor nakomelingen. Mannen én vrouwen hadden een zaadlozing nodig voor een succesvolle bevruchting, zoals uit bovenstaande theorie blijkt.¹⁶ Ten tweede bezag men de zaadlozing als cruciaal voor de gezondheid. Zaad moest het lichaam verlaten, omdat de natuur dit op deze manier verlangde. Dit goldt voor mannen, maar in nog grotere mate voor vrouwen. Op het moment dat er niet met enige regelmaat een zaadlozing plaatsvond, zou het zaad zich ophopen en bederven, totdat het uiteindelijk in vergif zou veranderen. Dit vergif maakte de vrouw ziek.¹⁷

Ook het seksuele genot had een belangrijke functie. Doordat de mens genot beleefde aan seksuele gemeenschap, vormde de herinnering hieraan een verlangen dit genot opnieuw te beleven en zou men dus seksueel actief blijven. Daarmee diende het genot een groter doel, namelijk de zaadlozing. Op deze manier was genot dus essentieel voor een gezond seksleven.¹⁸ Er bestond een algemeen geaccepteerd idee dat vrouwen meer van seksuele gemeenschap genoten dan mannen. Deze visie is niet alleen terug te vinden binnen de *Trotula*-traditie. Wetenschappers verwezen vaak naar verhalen van Ovidius, waarin deze visie al werd verkondigd. Maar de Brugse *Trotula* onderbouwt deze opvatting ook met medische redenen. Ten eerste heeft de vrouw meer begeerte als gevolg van haar koude gestel, omdat ze seksuele gemeenschap gebruikt om op te warmen. Ook voelt de vrouw veel genot omdat de baarmoeder veel zenuwen bevat en daardoor zeer gevoelig van aard is. Echter, de natuurlijke stoffen die zij in haar baarmoeder ontvangt, voelen door deze sensitiviteit pijnlijk aan. Door middel van haar maandelijke menstruatie worden deze afvalstoffen geloosd en zal zij daarna des te meer bereid zijn een man te ontvangen. Tot slot benoemt de Brugse tekst de vrouw als onverzadigbaar, omdat het zaad van de man dat haar baarmoeder bevredigt en verzadigt, niet tot boven in de baarmoeder kan komen (hoofdstuk 2).

[illustratie: paraplubak.bpm]

Tekening van testikels en penis, in een vagina, op zijn kop, met een baarmoeder met zeven kamers. (John Arderne, Opera chirurgica, National Library of Medicine, US, Ms. 9, ca. 1400, England, f. 53).

Het volgende onderwerp waaraan de tekst aandacht besteed is de anatomie van de baarmoeder (hoofdstuk 2). Volgens de middeleeuwse theorie bevatte de baarmoeder twee monden. De onderste, buitenste mond kennen wij als de vagina, in het Middelnederlands ook wel *porte* genoemd, en de tweede mond bevindt zich binnen in het lichaam. Deze mond sluit op het moment dat het zaad van de man in de baarmoeder aankomt. Hierdoor is de baarmoeder gereed een foetus te laten groeien.

De baarmoeder is opgedeeld in zeven kamers; in elke kamer kan één kind groeien. De kinderen die groeien in de drie kamers aan de rechterkant van de baarmoeder, worden jongens en de kinderen die groeien in de drie linkerkamers, worden meisjes. Een kind dat in de middelste kamer groeit, wordt een hermafrodit. Dat de verschillende kamers kinderen met verschillende geslachten voortbrengen, hangt samen met het feit dat de lever gelegen is aan de rechterkant van de baarmoeder. Volgens de theorie van Galenus is de lever één van de belangrijkste organen in het lichaam. Deze wordt beschouwd als de centrale plek waar het bloed wordt verdeeld over alle delen van het lichaam, waaronder ook de baarmoeder. Vanaf de lever loopt er rechtstreeks een ader naar de rechterkant van de baarmoeder, omdat deze kant het dichtst bij is. Het bloed dat via deze ader wordt gevoerd, is puur en schoon. Er gaat ook een ader naar de linkerkant van de baarmoeder, maar deze ader leidt eerst naar de nieren. Hierdoor is het bloed van deze ader minder puur, vanwege de afvalstoffen die door de nieren worden afgescheiden. Omdat schoon bloed van nature warmer is dan vervuild bloed, wordt het kind aan de rechterzijde van de baarmoeder warmer dan wanneer het aan de linkerzijde ligt. Zo wordt het geslacht bepaald.¹⁹

Het volgende onderwerp dat de Brugse tekst aan de orde stelt, is de menstruatie (hoofdstuk 3-6). Omdat vrouwen kouder zijn dan mannen, hebben zij een ander gestel, waarin de menstruatie een essentiële rol speelt. Binnen de gynaecologische ideeën van Galenus is de menstruatie het belangrijkste fysiologische proces dat voorbehouden is aan het vrouwelijk lichaam. Menstruatie is een noodzakelijke purgering die regelmatig moet plaatsvinden om het vrouwelijke gestel gezond te houden. Door deze zuivering wordt de natuurlijke balans van het lichaam in stand gehouden. Wanneer deze niet plaatsvindt, kan dit leiden tot ziekte. Omdat het mannelijk gestel heet is, zorgt dit op een andere manier voor de zuivering. Door zijn hitte is de man in staat zijn voedingsstoffen goed te 'koken' en bovendien kan

hij zich door middel van zweet en het groeien van lichaamshaar ontdoen van de afvalstoffen die resten na de vertering. Omdat de vrouw deze mate van hitte ontbeert, bevrijdt zij zich op een alternatieve wijze van afvalstoffen; deze zuivering is menstruatie. De menstruatie mag alleen uitblijven wanneer een vrouw zwanger is, omdat de afvalstoffen dienen als voedsel voor de baby. In elk ander geval dat een vrouw niet menstrueert, is dit een zaak van grote zorg. Het betekent dat een van de belangrijkste afvaluitdrijvende processen in het lichaam niet functioneert. Dit is de reden dat in medische handboeken veel aandacht wordt besteed aan het reguleren van de menstruatie.²⁰ De Brugse tekst noemt het uitblijven van menstruatie een kwalijke zaak. Wanneer dit bij een vrouw gebeurt, zal zij waarschijnlijk zeer ongelukkige dingen doen en zal zij haar eetlust verliezen. Tevens worden er verschillende ziektes beschreven die kunnen ontstaan. Op diverse plaatsen in de tekst zijn recepten te vinden die de menstruatie kunnen opwekken (hoofdstuk 4, 5, 7, 22, 23).

Behalve het uitblijven van de maandstonden, noemt de *Trotula* ook andere menstruatieproblemen. Ten eerste zijn er gevallen waarbij een vrouw te véél menstruatie heeft. Ook hierdoor kunnen diverse ziektes ontstaan. Er worden recepten beschreven om deze problemen te verhelpen (hoofdstuk 6, 18). Ten tweede beschrijft de tekst het fenomeen witte vloed (hoofdstuk 7). Vrouwen die hieraan lijden, zijn onvruchtbaar en moeilijk te genezen.

Een andere gynaecologische aandoening die wordt beschreven, is 'baarmoederlijke verstikking'. Hippocrates verklaarde deze ziekte vanuit het idee dat de baarmoeder door het lichaam kan bewegen. Wanneer de baarmoeder bij de lever komt, zal de vrouw geen adem meer kunnen krijgen en zal zij sterven. Voor Galenus, als ervaren anatomist, was de bewegende baarmoeder geen reële verklaring. Hij nam aan dat het bij deze ziekte kon *lijken* alsof de baarmoeder is gestegen, omdat een giftige reactie in de baarmoeder de organen boven de baarmoeder aantastte. Deze giftige reactie kan ontstaan door de niet weggevoerde menstruatie, of door opgehoopt zaad in de baarmoeder. Voornamelijk maagden en weduwen zouden lijden aan deze ziekte, omdat zij geen zaadlozingen hebben en de 'bevochtigende' werking van het mannelijke zaad missen.²¹ Deze theorie vindt men terug in de Brugse tekst. De tekst schrijft medicatie voor om een zaadlozing op te wekken en zo de baarmoederlijke verstikking te voorkomen (hoofdstuk 10, 24). Bovendien wordt een remedie beschreven tegen de (schijnbare) verplaatsing van de baarmoeder. Door middel van het toedienen van vieze dampen via de neus, en zoete dampen via de vagina wordt de baarmoeder weer terug naar haar oorspronkelijke positie gebracht.

[illustratie: vuur.jpg]

Stoel voor het toedienen van dampen (Brugge, Stadsbibliotheek 593, f. 14r).

De therapie die tegen deze en vele andere ziektes wordt voorgeschreven, vindt zijn oorsprong in de Oudheid. Naast de geurende dampen die naar de vagina werden geleid, werden ook diverse medicijnen via deze weg toegediend. Men beschouwde dit als doeltreffender dan bijvoorbeeld orale medicatie. Op de illustraties in de Brugse tekst zijn verschillende potten en stoelen voor de toediening van dampen te zien, evenals verschillende pessaria. Deze pessaria waren propfen van bijvoorbeeld katoen, in de vorm van tampons, waarin medicijnen werden gewikkeld of gegoten. Ook dit gebruik heeft zijn oorsprong in antieke geneeswijzen.²²

Na de baarmoederlijke verstikking schenkt de *Trotula* kort aandacht aan gezwellen, zweren, wonden of vleesbomen in de baarmoeder, en zweren en gezwellen aan de borst. Hier worden verschillende remedies voor beschreven (hoofdstuk 13-17, 28).

Een volgend onderwerp dat in de tekst ter sprake komt, is de kwestie van onvruchtbaarheid (hoofdstuk 19-21). Dit kan een probleem zijn van zowel de man als de vrouw en voor beide geslachten worden verschillende oorzaken genoemd. Er wordt een test beschreven waarmee men kan uitzoeken wie van beiden onvruchtbaar is: zowel de man als de vrouw vult een pot vol zand met urine en zet deze buiten. Degene van wie de pot na negen of tien dagen wormen bevat, is onvruchtbaar. Wanneer de vrouw onvruchtbaar is, kan dit worden veroorzaakt door een te koude of te warme complexie. De tekst geeft uitleg voor een test waarmee de oorzaak kan worden blootgelegd, en er worden geneesmiddelen voorgeschreven tegen beide kwalen.

Vervolgens geeft de tekst instructies over de te verrichten handelingen na de geboorte van een kind. Moedermelk, drinktechnieken, slaapplek en de navelstreng komen onder andere aan bod, evenals de kwaliteiten van een goede voedster en haar voedselvoorschriften. Tevens wordt goede moedermelk onderscheiden van slechte en worden suggesties aangereikt om de melk te verbeteren (hoofdstuk 25-27, 29).

Tot slot bevat de Brugse tekst een hoofdstuk met daarin recepten om de vagina van een vrouw in

zulke mate vernauwen, dat zij op een maagd lijkt (hoofdstuk 30). Vermoedelijk zal de behoefte om met deze vernauwing het seksuele plezier in een relatie te verhogen een rol hebben gespeeld. De belangrijkste reden zal echter voortgekomen zijn uit een tegemoetkoming aan de kennelijke noodzaak voor vrouwen om hun status als maagd te herstellen. Dit zal te maken hebben gehad met de mate waarin seksuele zuiverheid verbonden was met de eer van vrouwen binnen de Middeleeuwse maatschappij.²³ Tekenend hiervoor is dat de auteur toevoegt dat ‘ic, Trotula, ebbe hiermede vrouwen gheholpen die kinderen hadden ghehad, ende daerna trocken si te huwelike’ (f. 18r).

Het laatste hoofdstuk is daarmee een goed voorbeeld van de praktische aard van het werk, alsmede van de aandacht en betrokkenheid die uitgaat naar het welzijn van vrouwen. Deze aandacht en betrokkenheid is in de gehele tekst terug te vinden.

Jojanneke Hulsker

ANNOTATIES

¹ <http://www.historischebronnenbrugge.be/>

² LIE 1999: 12.

³ JANSEN-SIEBEN 1994: m.n. 237-239.

⁴ IDEM, 242.

⁵ IDEM, 240-242. LIE 1999: 13.

⁶ DIEPGEN 1963: 59-60.

⁷ LIE 1999: 8-10.

⁸ LEMAY 1992: 7-16.

⁹ GREEN 2001: XI-XII, LIE 1999: 15.

¹⁰ LIE 2008: 452.

¹¹ LIE 2008.

¹² Volgens de inventarisatie van Ria Jansen-Sieben in JANSEN-SIEBEN 1989: 63-64.

¹³ GREEN 2008: 163-203.

¹⁴ LIE 2008: 454.

¹⁵ Op dit punt verschilde Galenus van mening met Aristoteles, die ervan overtuigd was dat mannelijk zaad het enige actieve zaad was. Dit zaad was in staat een vorm aan en over te nemen van de ouder. De vrouw had slechts menstruatie, wat als voedsel en bodem zou dienen voor de foetus, vergelijkbaar met zaad dat in de aarde groeit. In deze visie speelt de vrouw slechts een passieve rol in de conceptie. Galenus ziet vrouwelijk zaad en menstruatie als twee afzonderlijke dingen. Zie hiervoor ook CADDEN 1995: 23.

¹⁶ CADDEN 1995: 259.

¹⁷ JACQUART & THOMASSET 1988: 174.

¹⁸ CADDEN 1995: 136-138.

¹⁹ JACQUART & THOMASSET 1988: 50-51.

²⁰ GREEN 2008: 19-20.

²¹ GREEN 2008: 22-24.

²² GREEN 2008: 31.

²³ GREEN 2008: 42.

BIBLIOGRAFIE

Cadden, J., *Meanings of Sex Difference in the Middle Ages*. Cambridge, 1995.

Diepgen, P., *Frau und Frauenheilkunde in der Kultur des Mittelalters*. Stuttgart, 1963.

Green, M., *The Trotula: A Medieval Compendium of Women's Medicine*. Ed. en vert. Philadelphia, 2001.

Green, M., 'In a language women understand: the gender of the vernacular,' in *Making Women's Medicine Masculine: The Rise of Male Authority in Pre-Modern Gynaecology*, hoofdstuk 4, 2008.

Jacquart, D. en C. Thomasset, *Sexuality and Medicine in the Middle Ages*. Vert. door M. Adamson. Cambridge, 1988.

Jansen-Sieben, R., 'Het menselijk lichaam en de geneeskunde,' in M. Stoffers (red.), *De Middeleeuwse ideeënwereld, 1000-1350*, hoofdstuk 8. Hilversum, 1994.

Lemay, H., *Women's secrets. A Translation of Pseudo-Albertus Magnus' De Secretis Mulierum with Commentaries*. Albany, 1992.

Lie, O.S.H., *Vrouwengeheimen. Geneeskunst en beeldvorming in de Middelnederlandse arteslitera-*

tuur. Amsterdam, 1999.

Lie, O.S.H., 'Women's medicine in Middle Dutch,' in *Proceedings of Science Translated. Latin and Vernacular Translations of Scientific Treatises in Medieval Europe. KU Leuven 25th May – 29th May*. Leuven, 2008.

RECENT VERSCHENEN LITERATUUR EN RECENSIES

NB. Veel congres- en symposiabundels ditmaal. Bij titels met meerdere bijdragen zijn de pagina's alleen vermeld wanneer ze konden worden achterhaald.

S. Adair Frank, 'Ptolemy's *Geography* and Renaissance Mapmakers. A Catalogue and Guide to the Exhibition at the Newberry Library'. In: *Mapline. A Newsletter Published by the Hermon Dunlap Smith Center for the History of Cartography at the Newberry Library* (2008), nrs. 106-107, p. 1-8.

Ambix. The Journal of the Society for the History of Alchemy and Chemistry 56 (2009), nr. 1, Themanummer: *Ancient and Medieval Alchemy*.

Inhoud:

- M. Martelli, "Divine Water" in the alchemical Writings of Pseudo-Democritus', p. 5-22;
- T.S. Richter, 'What Kind Of Alchemy is Attested by Tenth-Century Coptic Manuscripts?', p. 23-35;
- G. Ferrario, 'An Arabic Dictionary of Technical Alchemical Terms. Ms. Sprenger 1908 of the Staatsbibliothek zu Berlin (fols. 3r-6r)', p. 36-48;
- S. Moureau, 'Some Considerations Concerning the Alchemy of the *De anima in arte alchemiae* of Pseudo-Avicenna', p. 49-56;
- A. Vinciguerra, 'The *Ars alchemie*. The First Latin Text on Practical Alchemy', p. 57-67;
- A. Williams, 'A Note on Liquid Iron in Medieval Europe', p. 68-75;
- B.C. Hallum, 'The *Tome of Images*. An Arabic Compilation of Texts by Zosimos of Panopolis and a Source of the *Turba Philosophorum*', p. 76-88.

C.M. Atkinson, *The Critical Nexus. Tone-System, Mode, and Notation in Early Medieval Music*. Oxford 2008. AMS Studies in Music.

Uit *Klankbord. Nieuwsbrief voor antieke en middeleeuwse muziek* 5: 'The Critical Nexus richt zich op de vraag: waarom moesten melodieën die goddelijk waren geïnspireerd, worden veranderd om binnen het toenmalige modale systeem te passen?'

E. Aubrey, *Poets and Singers. On Latin and Vernacular Monophonic Song*. Aldershot, 2009. Music in Medieval Europe.

Uit de omschrijving van de uitgever: 'Extant manuscripts are the principal medieval testimony to the art of monophonic song. Literary texts and archival materials, a few theoretical works, and numerous visual representations provide helpful perspective, but our path to the poets and singers lies through the efforts of scribes, and the myriad problems in interpreting what they tell us cast a long shadow over all research on monophonic song. The essays gathered here represent the principal themes and issues that have occupied scholars of late medieval monophonic songs over the last half century: their place in history and society, the role of women as composers and performers, poetic and musical structures, styles, and genres, relationships between poems and melodies, written and oral transmission, and performance practices. Studying how each of these themes is played out across repertoires, cultures, decades, and locations offers a rich and variegated panorama of the practice of song in late medieval Europe.'

Inhoud:

- DEEL I, *History and Society*: C. Page, 'Music and Chivalric Function in France 1150–1300', p. 3-30; R.E. Harvey, 'Joglars and the Professional Status of the Early Troubadours', p. 31-52 ; B. Gillingham, 'Turtles, Helmets, Parasites and Goliards', p. 53-80;
- DEEL II, *Women*: J.T. Grimbirt, 'Diminishing the *Trobairitz*, Excluding the Women Trouvères', p. 95-110; S. Boynton, 'Women's Performance of the Lyric before 1500', p. 111-136;
- Deel III, *Poetry and Music*: E. Aubrey, 'Poetics and Music', p. 137-156; C. Page, 'Johannes de Grocheio on Secular Music. A Corrected Text and a New Translation', p. 157-182; E. Aubrey, 'Genre as a Determinant of Melody in the Songs of the Troubadours and the Trouvères', p. 183-206; J. Stevens, "La Grande Chanson Courtoise". The Chansons of Adam de la Halle', p. 207-226; T. Karp, 'Interrelationships

Between Poetic and Musical Form in Trouvère Song', p. 227-252 ; M.P. Ferreira, 'Andalusian Music and the *Cantigas de Santa Maria*', p. 253-266; M.P. Ferreira, 'Rondeau and Virelai. The Music of Andalus and the *Cantigas de Santa Maria*', p. 267-282; Deel IV, *Transmission*: T. Karp, 'The trouvère MS tradition', p. 283-310; H. van der Werf, 'The Trouvère Chansons as Creations of a Notationless Musical Culture', p. 311-318; U. Aarburg, 'Probleme um die Melodien des Minnesangs', p. 319-342; Deel V, *Performance*: C. Page, 'The 12th Century in the South', p. 343-362; S. Huot, 'Voices and Instruments in Medieval French Secular Music. On the Use of Literary Texts as Evidence for Performance Practice', p. 363-414; E. Aubrey, 'References to Music in Old Occitan Literature', p. 415-454; J.E. Maddrell, 'Mensura and the Rhythm of Medieval Monodic Song', p. 455-460; H. van der Werf, 'Concerning The Measurability of Medieval Music', p. 461-466; J.E. Maddrell, 'Grocheo and *The Measurability of Medieval Music*. A reply to Hendik van der Werf', p. 467-468; H. Tischler, 'Rhythm, Meter, and Melodic Organization in Medieval Songs', p. 469-488; H. van der Werf, 'The "Not-So-Precisely Measured" Music of the Middle Ages', p. 489-508.

E. Azzopardi, *The Coinage of the Crusaders and the World of Islam*. Foto's en ontwerp door D. Cilia. Santa Venera, Malta, 2006.

Recensie door J. Todesca in *The Medieval Review* 08.09.03.

P. Bakker en C. Di Martino (ed.), *L'étude de l'âme entre physique et métaphysique. Perspectives grecques, arabes et latines, de l'Antiquité à la Renaissance*. Turnhout, 2008. Textes et Études du Moyen Âge.

P.J. Boner, 'Kepler's Early Astrological Calendars. Matter, Methodology and Multidisciplinarity'. In: *Centaurus. International Magazine of the History of Science and Medicine* 50 (2008), p. 324-328.

Uit de samenvatting: 'From the beginning of his career, Kepler saw astrology as part of a larger intellectual enterprise that we might today consider interdisciplinary. In his quest to recover Adam's prelapsarian knowledge, Kepler pursued archetypal principles that underlay observable phenomena. Kepler associated the apprehension of such principles with the physician's arrival at 'the inward causes' of illnesses from their outward symptoms. In his early astrological calendars, Kepler interpreted his task of weather forecaster as that of diagnosing the earth's meteorological responses to the realisation of archetypal principles in the configurations of the heavens. I argue that Kepler's novel integration of medicine and astrometeorology indicated his intention from early on to restore astrology, along with all other areas of knowledge, to a superior philosophical standing.'

G. Bos (ed. en vert.), *Maimonides. Medical Aphorisms: Treatises 6-9. A parallel Arabic-English edition*. Provo, Utah, 2007. The Medical Works of Moses Maimonides.

Recensie door T. Visi in *The Medieval Review* 08.05.11.

L. Brubaker en K. Linardou (ed.), *Eat, Drink and Be Merry (Luke 12:19). Food and Wine in Byzantium. Papers of the 37th Annual Spring Symposium of Byzantine Studies, in Honour of Professor A.A.M. Bryer*. Aldershot, 2007.

Recensie door W. Mayer in *The Medieval Review* 08.10.03.

G. de Callatay en B. van den Abeele (éd.), *Une lumière venue d'ailleurs. Héritages et ouvertures dans les encyclopédies d'Orient et d'Occident au Moyen Âge. Actes du colloque de Louvain-la-Neuve, 19-21 mai 2005*. Turnhout, 2009.

Beschrijving van de uitgever: 'L'encyclopédisme médiéval a fait l'objet de divers colloques ces dernières années, apportant des éclairages complémentaires. Le colloque «Une lumière venue d'ailleurs» s'est donné pour objectif général de mettre en parallèle les traditions encyclopédiques orientales et occidentales, sur base d'études philologiques et historiques. Ce volume souhaite faire mieux comprendre les influences que l'Occident chrétien, l'Islam et le monde hébraïque exercèrent l'un sur l'autre à cette époque-charnière de leur histoire.'

E. Canone en I.D. Rowland (ed.), *The Alchemy of Extremes. The Laboratory of the Eroici Furori of Giordano Bruno*. Pisa/Rome, 2007.

Uit de recensie door A. Saiber in *The Medieval Review* 08.10.20: '[The book] is a wonderful and welcome addition to recent Bruno studies, which continue to flourish. [...] *The Alchemy of Extremes* is the proceedings of a conference dedicated to Bruno's 1585 dialogue, *De gli eroici furori* [The Heroic Frenzies] held May 9-10, 2003 at the American Academy in Rome and co-hosted by the Istituto del Lessico

Intellettuale Europeo. [...] The word “laboratory” chosen by the editors is an apt term to describe Bruno's *Furori*. Reading the text is, in fact, like entering a busy workshop and seeing before you numerous individuals (the interlocutors: ten, to be exact) crafting an amalgam of dialogue, prose, poetry, mottoes, and verbally-depicted emblems. Placed by Bruno as the final dialogue of six that he wrote while in England, and his last published text in Italian, the *Furori* is, arguably, an important text to investigate in light of his early and mid-production thought.

- F. Capaccioni (ed.), *Liber avium viventium de rapina*. Turnhout, 2008. Textes vernaculaires du moyen âge 7.

Betreft een tekst over de valkenhouderij. Uit de omschrijving van de uitgever: ‘Daté entre la fin du treizième et le début du quatorzième siècle, attribué à Egidius de Aquino, il s'agit d'un traité de fauconnerie écrit originalement en latin et traduit ensuite en italien.’

- M. Connolly, ‘Practical Reading for Body and Soul in Some Later Medieval Manuscript Miscellanies’. In: *Journal of the Early Book Society For The Study of Manuscript and Printing History* 10 (2007), p. 151-174.

- C. Cornelisse, *Energiemarkten en energiehandel in Holland in de late Middeleeuwen*. Hilversum, 2008. Hollandse Studiën 43.

Uit de beschrijving van de uitgever: ‘Holland behoorde met Vlaanderen en Zeeland bij de eerste economieën die van de rijkdom van een in de bodem opgeslagen energieschat, zijnde turf, profiteerden en zich daardoor konden ontwikkelen. Per hoofd gerekend was Holland in de late Middeleeuwen waarschijnlijk de grootste energieverbruiker van heel Europa. De behoefte aan energie werd gestimuleerd door de bevolkingsgroei, de verstedelijking, de exportindustrie, de verstening van de steden en de behoefte aan hoge en grote bouwwerken. In deze studie staat de ontwikkeling van handel in en markten van energie in het laatmiddeleeuwse Holland beneden het IJ centraal. Charles Cornelisse beschrijft onder andere de verschillende brandstoffen met hun voor- en nadelen, hun toepassingen binnen en buiten Holland, het transport, de rol van de stedelijke overheden, de relatie tussen steden en platteland, prijzen en accijnzen, kopers en verkopers, export en import.’

- Y. Coutant, *Dictionnaire historique et technique du moulin dans le nord de la France. De Lille à Cambrai du 13e au 18e siècle*. Turnhout, 2009. De diversis artibus 84.

Uit de omschrijving van de uitgever: ‘Dankzij de studie van de oude woordenschat van molenaars, timmerlui en smeden, die in het noorden van Frankrijk werkzaam waren, is de auteur erin geslaagd een schat aan woorden te verzamelen, die des te belangrijker is daar de streek steeds beroemd is geweest voor haar meel- en olieproductie. Deze woordenschat is een onmisbare aanvulling bij traditionele woordenboeken, die zelden technisch vocabularium bevatten: meer dan twintig procent van de definities of woorden zijn nieuw. De duidelijke en nauwkeurige definities, de zo gediversifieerd en gedetailleerd mogelijke voorbeelden, en de talrijke illustraties zullen niet alleen de molenspecialist boeien, maar ook de onderzoekers, die geconfronteerd kunnen worden (bijv. in archieven) met technische gegevens in teksten. Doorheen de verschillende artikelen van dit woordenboek ontstaat een nieuw beeld van de molen, dat doorheen de eeuwen evolueert en dat bewondering afdwingt. Eindelijk is nu een woordenboek voorhanden die handwerklieden aan bod laat komen. In de loop der eeuwen hebben zij de mensheid bevrijd van zwaarste arbeid, en zo indirect bijgedragen aan de ontwikkeling van haar geestelijke ontplooiing.’

- K. Cregan. *The Theatre of the Body. Staging Death and Embodying Life in Early-Modern London*. Turnhout, 2009. Late Medieval and Early Modern Studies.

- Ch. Crisciani, L. Repici, en P. B. Rossi (ed.), *Vita longa. Vecchiaia e durata della vita nella tradizione medica e aristotelica antica e medievale*. Turnhout, 2009. Micrologus' Library.

- M.J. Crowe. *Mechanics from Aristotle to Einstein*. Santa Fe, N.M., 2007.

Recensie door W.R. Laird in: *Isis. An International Review Devoted to the History of Science and Its Cultural Influences* 99 (2008), nr. 4, p. 813-814.

- P. van Dam, ‘[Recensie van: J.M. Van Winter, *Spices and Comfits. Collected Papers on Medieval Food*. Blackatown, 2007]’. In: *Millennium. Tijdschrift voor middeleeuwse studies* 22 (2008), nr. 1, p. 97-99.

- D. Dewolf en H. Wollens, ‘Op zoek naar sporen van Galenus: een wandeling in Rome’. In: *Geschie-*

denis der Geneeskunde 12 (2008), nr. 5, p. 260-272.

Rijk geïllustreerd artikel, onderdeel van een serie, over de sporen die de ook in de Middeleeuwen nog zeer invloedrijke arts Galenus heeft nagelaten in het hedendaagse Rome. Zie ook het artikel van Wollens, Dewolf en Van Ree elders in deze lijst.

P. Dendle en A. Touwaide (ed.), *Health and Healing from the Medieval Garden*. Woodbridge, 2008.

Uit de recensie van Ü. Sillasoo in *The Medieval Review* 09.03.15: 'This book mainly deals with the history of medicine and medical uses of plants. The contributions deal with plants and medicine of Greeks, Romans, Arabs, Anglo-Saxons and English in antiquity, during the Carolingian Renaissance, and in the Middle Ages. Articles on the sources of and medical uses of plants give a historical overview of the *materia medica* in Europe since Hippocrates, the origin of possible cultural influences, contacts, and the variety of ideologies on powers and properties of plants. The topics also include plant names, cooking in the Middle Ages, Spanish gardens, treatises on individual plants (rosemary), and modern reconstructions of medieval gardens.

Inhoud:

- A. Touwaide, 'The Legacy of Classical Antiquity in Byzantium and the West';
- L.E. Voigts, 'Plants and Planets. Linking the Vegetable with the Celestial in Late-Medieval Texts';
- P. Dendle, 'Plants in the Early Medieval Cosmos. Herbs, Divine Potency, and the *Scala natura*';
- T. Scully, 'A Cook's Therapeutic Use of Garden Herbs';
- A. Touwaide, 'The Jujube-Tree in the Eastern Mediterranean. A Case Study in the Methodology of Textual Archaobotany';
- M. D'Aronco, 'Gardens on Vellum. Plants and Herbs in Anglo-Saxon Manuscripts';
- P. Rusche, 'The Sources for Plant Names in Anglo-Saxon England and the Laud Herbal Glossary';
- M. Osborn, 'Anglo-Saxon Ethnobotany. Women's Reproductive Medicine in Leechbook III';
- P.M. Jones, 'Herbs and the Medieval Surgeon';
- G.R. Keiser, 'Rosemary: Not Just for Remembrance';
- E.G. Sánchez, 'Utility and Aesthetics in the Gardens of al-Andalus. Species with Multiple Uses';
- D. Larkin, '*Hortus Redivivus*. The Medieval Garden Recreated'.

B.S. Eastwood, *Ordering the Heavens. Roman Astronomy and Cosmology in the Carolingian Renaissance*. Leiden, 2007. History of Science and Medicine Library 4; Medieval and Early Modern Science 8.

Recensie door M. Zuccato in: *Isis. An International Review Devoted to the History of Science and Its Cultural Influences* 99 (2008), nr. 4, p. 823-824.

O. Ferm en V. Honemann (ed.), *Chess and Allegory in the Middle Ages. A Collection of Essays*. Stockholm, 2005. *Runica et Mediaevalia Scripta minora* 12.

Recensie door D.E. O'Sullivan in *The Medieval Review* 08.06.11.

M.C. Gadebusch Bondio und Thomas Ricklin (ed.), *Exempla medicorum. Die Ärzte und ihre Beispiele (14.-18. Jahrhundert)*. Turnhout, 2008. Micrologus' Library 26.

Inhoud:

- M. Gadebusch Bondio en Th. Ricklin, 'Einleitung';
- S. Geisler, 'Platons Arztvergleich Arzt und Medizin als Modell für gutes Leben und richtige Politik';
- O. Auge, 'Leben im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Hospital als *Exemplum*';
- K. Bergdolt, 'Ein frühhumanistisches Exemplum - Petrarca's Polemik gegen die Medizin';
- Th. Ricklin, '*Quasi Esculapius alter*: Wie Boccaccio mit Hilfe der Medizinheroen Askulap, Apoll und Merkur die Tollheit der antiken Götterfabeln bewältigt';
- C. Crisciani, '*Exempla* in medicina epistemologia, insegnamento, retorica (secoli XIII-XV). Una proposta di ricerca';
- G. Zuccolin, 'Il ruolo dell'*exemplum* nella produzione medica e religiosa di Michele Savonarola (1385-1466)';
- M. Gadebusch Bondio, 'Von der Vielfalt der *Exempla* in frühneuzeitlichen medizinischen Texten';
- R. Poma, 'Formes de l'exemplarité dans la médecine des XVIe et XVIIe siècles';
- H.-U. Lammel, '"Seuchenspezialist" und "fliegender Arzt". Hippokrates-Bilder in der Frühen Neuzeit';
- I. Zinguer, 'Les Hermaphrodites, de l'exemple médical (Jacques Duval) au modèle littéraire (Thomas Artus)';
- D. Schäfer, 'Gullivers Greise und Medea's Mixturen frühneuzeitliche Beispiele für Langlebigkeit im medizinischen und nichtmedizinischen Kontext'.

A. Gautier, '[Recensie van: J.M. Van Winter, *Spices and Comfits. Collected Papers on Medieval*

Food. Blackatown, 2007]'. In: *The Medieval Review* 08.06.24.

E. Grant, *Science and Religion, 400 b.c. to a.d. 1550. From Aristotle to Copernicus*. Herdruk. Baltimore, 2006.

Recensie door R. Drayton in: *Isis. An International Review Devoted to the History of Science and Its Cultural Influences* 99 (2008), nr. 4, p. 814-816. Omschrijving: 'In this book, historian Edward Grant illuminates just how much of today's scientific culture originated with the religious thinkers of the Middle Ages. Rather than being hostile to natural philosophy and the influx of Greco-Arabic science, medieval theologians embraced it. In the early centuries of Christianity, Christians studied science and natural philosophy only to the extent that these subjects proved useful for a better understanding of the Christian faith - not to acquire knowledge for its own sake. With the influx of Greco-Arabic science in the twelfth and thirteenth centuries, however, their approach to science changed dramatically. Despite some tensions in the thirteenth century, the Church and its followers became favorably disposed toward science and natural philosophy and used them extensively in their theological deliberations.'

C. Griffin, "'A Good Reder and a Deuout". Instruction, Reading and Devotion in the *Wise Book of Philosophy and Astronomy*'. In: *Journal of the Early Book Society For The Study of Manuscript and Printing History* 10 (2007), p. 107-128.

L.P. Grijp en F. Willaert (ed.), *De fiere nachtegaal. Het Nederlandse lied in de middeleeuwen*. Amsterdam, 2008.

Bevat bijdragen van literatuurhistorici en muziekhistorici over context en praktijk van geestelijke en wereldlijke Nederlandse liederen tot 1600. Inhoud:

- L.P. Grijp en F. Willaert, 'Inleiding', p. 11-18;
- H. Pleij, 'Over de interpretatie van het oude lied', p. 19-32;
- A. Daróczy, 'Hadewijch: mystiek tussen oraliteit en schriftelijkheid. Over de verbinding van inhoud en vorm', p. 33-54;
- B. Schmelzer, 'De zingende Hadewijch II. Uitvoeringspraktijk van de liederen en praktische muziek', p. 55-74;
- H. Tervooren, 'Een tweede proefvlucht naar het zwarte gat van de veertiende eeuw. De opvattingen van een germanist', p. 75-90;
- F. Willaert, 'Klerikalisering of verburgerlijking? Enkele beschouwingen over het profiel van de Gruuthuse-dichter(s)', p. 91-104;
- I. de Loos, 'De liederen van het Gruuthuse-handschrift. Notatie, uitvoeringspraktijk en editieproblemen', p. 105-128;
- H. Brinkman, "'Schoon onderworpen droefheid". Over opmars, resonantie en interpretatie van het Egdiuslied', p. 129-148;
- U. Hascher-Burger, 'Vrouwenlied en mannenzang. Latijnse geestelijke gezangen in laatmiddeleeuwse liederenhandschriften uit de Lage Landen', p. 149-174;
- H. Joldersma, "'Jesus als wijnschenker" in het laatmiddeleeuwse geestelijk lied. Een inventariserende voorstudie', p. 175-190;
- D. Coigneau, '*Vrient, ghij moet eens singen*. Het lied in de rederijkersklucht', p. 191-204;
- J. Oosterman, '*Mocht ik van haar verwerven...* Over verzamelingen en verzamelaars in de Middeleeuwen en de zestiende eeuw', p. 205-218;
- M. de Bruin, 'Een profeet uit het Oosten. Spiritualist Hendrik Niclaes en de Nederlandse liedcultuur', p. 219-230;
- M. de Bruin, 'Een nóg ouder geuzenliedboek. Signalement van de druk (1576-1577) met de oudst bekende Nederlandse *Wilhelmustekst*', p. 231-250;
- D. van der Poel, 'Liefdesliedjes uit Amsterdam. Het *Aemstelredams Amoreus lietboeck* (1589)', p. 251-268;
- C. Strijbosch, 'Vrouw maan, blijf staan. Wereldlijke liederenverzamelingen van de zestiende eeuw', p. 269-298;
- W.P. Gerritsen, 'Hoffmann von Fallersleben en het *Antwerps Liedboek*', p. 299-310;
- L.P. Grijp, 'Onder de altijdgroene linde. Over orale principes in Middelnederlandse liederen', p. 311-330;
- I. van Beersum, 'Onder de altijdgroene linde II. Persoonlijke inbreng van zangers in de mondelinge liedcultuur', p. 331-340;
- P. Wackers, 'Methodologische overwegingen bij het *Repertorium van het Nederlandse lied tot 1600*', p. 341-360.

P.-M. Guihard, *Monnaies gauloises et circulation monétaire dans l'actuelle Normandie. Collection de*

la médiathèque municipale de Bayeux (Calvados). Turnhout, 2008. Publications du Centre de Recherches Archéologiques et Historiques Médiévales.

Uit de beschrijving van de uitgever: 'Indispensable aux numismates, ce catalogue est aussi, par le plaisir visuel que procurent les photographies couleur de ces monnaies, un moyen original de découvrir une période trop mal connue.'

J. Henderson, *The Medieval World of Isidore of Seville. Truth from Words*. Cambridge, 2007.

Uit de recensie door G.I. Halfond in *The Medieval Review* 08.05.18: 'John Henderson has produced a methodical commentary of Isidore's labyrinthine *Etymologies*, a work he calls a "compelling attempt to systematize the conceptual archive of Roman memory," and one of the most popular and influential works over the course of the Middle Ages. [...] Henderson's book is divided into two parts: "Preliminaries" and "Reading the *Etymologiae*". He begins with a brief introduction in which he presents his thesis that Isidore attempted in his work to recreate the world through words. [...] Henderson uses Part 1 of his book to examine the organization of Isidore's etymological encyclopedia. [...] Having established his *modus operandi*, Henderson moves on to his reading of Isidore in Part 2. Henderson goes book by book through the *Etymologies*, glossing Isidore's text in a clearly erudite, but exceptionally idiosyncratic manner. Henderson approaches the text like an educational syllabus whose purpose is to impart worldly (and otherworldly) knowledge. He observes how Isidore begins his educational-cum-artistic program with the Seven Liberal Arts (Books 1-3), beginning with grammar and individual letters. Isidore's method, as Henderson explains, assumes that a student must learn one discipline before he can move on to the next, i.e. grammar before rhetoric before mathematics. [...] For Isidore, the history of humanity is simultaneously the history of etymology, and words offer the means to understanding the fruits of Creation. Isidore's progress through the Liberal Arts, in fact, ends in the heavens (i.e. Astronomy). [...] Isidore follows his tour through the Liberal Arts with post-graduate coursework in Medicine, Law, History, and Theology (Books 4-7). The Bible, for Isidore, is a book as well as a library, which "lifts our schooling to a higher level" (99). Books 8-15 take on the ambitious task of organizing the universe by language, nation, species, and environment. The final five books, in Henderson's estimation, deal with "the evolution of human culture through the exploitation of resources by the proliferating technologies pooled and developed in the world accessed by Isidore's words" (182).'

C.B. Hieatt (ed.) *A Gathering of Medieval English Recipes*. Turnhout, 2008. Textes vernaculaires du moyen âge 5.

Uit de omschrijving van de uitgever: 'This book is a collection of medieval English culinary recipes which have not been edited before. Some of them come from brief collections which have not been previously published, or are found in isolation or very small groups in manuscripts which do not contain such collections. Others come from collections which have been used, or viewed, primarily for collation, but which contain other recipes which had not yet been noted. It was the author's object to gather together all the recipes which had not been edited and published, or are not currently being edited by others, to make the record of English recipes of this period as complete as possible. The volume concludes with a supplement to the recently published *Concordance of English Recipes: Thirteenth Through Fifteenth Centuries*, adding all the "new" recipes to that *Concordance*, except for a few which are so fragmentary as not to deserve listing.'

R. Hofmeister Pich (ed.), *New Essays on Metaphysics as Scientia Transcendens. Proceedings of the Second International Conference of Medieval Philosophy, held at the Pontifical Catholic University of Rio Grande do Sul (PUCRS), Porto Alegre/Brazil, 15-18 August 2006*. Turnhout, 2008. Textes et Etudes du Moyen Âge 43.

H.L. Houtzager, 'De medische boeken uit de bibliotheek van de Leidse koopman Daniël van der Meulen'. In: *Geschiedenis der Geneeskunde* 12 (2008), nr. 5, p. 273-277.

T. Hunt (ed.), *An Old French Herbal (Ms Princeton U.L. Garrett 131)*. Turnhout, 2009. Textes vernaculaires du moyen âge 4.

Uit de omschrijving van de uitgever: 'The earliest Old French herbal in verse, here edited for the first time, is a surprisingly comprehensive work (3188 octosyllables), based on an eleventh-century Latin treatise *De viribus herbarum* attributed to a certain *Macer*. It occupies a significant place in the development of herbals and is an interesting witness to writing in Western France in the thirteenth century and to the unusual syntax and concentrated style of its author. Some one hundred and twenty-five plants are described together with their medicinal uses, which cover a remarkable range of ailments. For ease of recognition the sections of text which do not seem to be based on the received text of *Macer* are printed in italics. Quotations from the principal source and from parallels are given in the notes. This work will be

of great value to all those interested in Old French, in medieval translation, the vernacular transmission of learning, and the history of medicine.'

D. Juste, *Les Alchandreana primitifs. Étude sur les plus anciens traités astrologiques Latins d'origine arabe (Xe siècle)*. Leiden, 2007. Brill's Studies in Intellectual History 152; Brill's Texts and Sources in Intellectual History 2.

Recensie door W.M. Stevens in: *Isis. An International Review Devoted to the History of Science and Its Cultural Influences* 99 (2008), nr. 4, p. 825-826.

D. Kahn, *Alchimie et paracelsisme en France à la fin de la Renaissance (1567–1625)*. Genève, 2007. Cahiers d'Humanisme et Renaissance 80.

H. King, *Midwifery, Obstetrics and the Rise of Gynaecology. The Uses of a Sixteenth Century Compendium*. Aldershot, 2007. Women and Gender in the Early Modern World.

Recensie door C. Alduy in: *Renaissance Quarterly* 61 (2008), nr. 2, p. 624-625.

M. Kowaleski (ed.), *Medieval Towns: A Reader*. Peterborough, Ontario, 2006. Readings in Medieval Civilizations and Cultures.

Recensie door B.R. McRee in *The Medieval Review* 09.01.09. Het betreft een belangrijke verzameling middeleeuwse primaire bronnen op het gebied van het dagelijks leven in de laatmiddeleeuwse steden, met veel raakvlakken met de artesliteratuur. Veel teksten over o.a. onderwijs, de hofkunsten, gezondheidszorg en hygiëne, bestrijding van pest en honger, krijgskunde, economische aangelegenheden, kleding, en dieet. De meeste geëditeerde traktaten hebben betrekking op zaken waarmee de stedelijke bewoners regelmatig geconfronteerd werden: roddel en achterklap, huwelijk, erfenissen en testamenten, de opleiding tot een ambacht bij een gildemeester, marktvoorschriften, bouwtekeningen van koopmanshuizen, en nog heel veel ander materiaal van minder traditionele aard. Elk document gaat vergezeld van een korte inleiding waarin de bredere context waarbinnen het werk ontstond wordt geschetst, vaak in combinatie met technische bijzonderheden.

M.M.A.C. Langenhuijsen, 'Genealogie en curriculum van een fabeldier: de basilisk'. In: *Volkskunde. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van het volksleven* 110 (2009), nr. 1, p. 49-58.

Y. T. Langermann (ed.), *Avicenna and his Legacy. A Golden Age of Science and Philosophy*. Turnhout, 2009. Cultural Encounters in Late Antiquity and the Middle Ages 8. [Verschijnt najaar 2009.]

Beschrijving van de uitgever: 'This volume presents seventeen essays on Avicenna, his followers and critics, many of whom are just now being introduced to western scholarship. These essays consider subjects including Islamic intellectual history, the nature of divine knowledge, astronomy, cosmology, medicine, ontology, philosophy, and the exegetical method.'

E.E. Leach, *Sung Birds. Music, Nature, and Poetry in the Later Middle Ages*. Ithaca/Londen, 2007.

Uit de omschrijving van de uitgever: 'Is birdsong music? The most frequent answer to this question in the Middle Ages was resoundingly "no". In *Sung Birds*, Elizabeth Eva Leach traces postmedieval uses of birdsong within Western musical culture. She first explains why such melodious sound was not music for medieval thinkers and then goes on to consider the ontology of music, the significance of comparisons between singers and birds, and the relationship between art and nature as enacted by the musical performance of late-medieval poetry. If birdsong was not music, how should we interpret the musical depiction of birdsong in human music-making? What does it tell us about the singers, their listeners, and the moral status of secular polyphony? Why was it the fourteenth century that saw the beginnings of this practice, continued to this day in the music of Messiaen and others?

- Inhoud: 1. Rational Song; 2. Birdsong and Human Singing; 3. Birds Sung; 4. Silent Birds: The Musical Chase and Gace de la Buigne's *Le Roman des Deduis*; 5. Feminine Birds and Immoral Song; 6. Bird Debates Replayed; Appendices: Two Principal Voices in Grammar and Music; Four Species and Two Principal Voices in Grammar and Music Superimposed; Aegidius and Pliny on the Nightingale Compared; The Birdsong Pieces and Their Sources; A Note on the Music Examples; Love of Birds Using Musical Authorities; Arnulf's Borrowings from Alan of Lille, *De planctu Naturae*.

P. De Leemans en M. Goyens (ed.), *Aristotle's Problemata in Different Times and Tongues*. Leuven, 2006. Mediaevalia Lovaniensia, Series 1, Studia 39.

Uit de recensie van W.H. York in *The Medieval Review* 08.09.10: 'Texts within the genre of *Problemata* drew together materials from Aristotle, Plutarch and Alexander of Aphrodisias, among others, on a wide

range of subjects relating to natural science (including medicine and natural history). The gathered information was arranged in a question and answer format aimed at addressing natural particulars with the aura of an authoritative philosophical perspective. The text known as the *Problemata Aristotelis*, or Aristotle's *Problemata*, is one such collection of questions that circulated widely in manuscripts and printed editions during the Middle Ages and Renaissance. Based on Greek collections, the *Problemata* was introduced into Europe in Latin, but quickly became available in French, German and English translations.'

Inhoud:

- P. de Leemans en M. Goyens, 'Introduction';
- J. Cadden, 'Preliminary Observations on the Place of the *Problemata* in Medieval Learning';
- R.W. Sharples, 'Pseudo-Alexander or Pseudo-Aristotle, Medical Puzzles and Physical Problems';
- L.S. Filius, 'The Genre *Problemata* in Arabic. Its Motions and Changes';
- G.F. Vescovini, 'L'Expositio Succinta *Problematum Aristotelis* de Pierre d'Abano';
- M. van der Lugt, 'Aristotle's Problems in the West. A Contribution to the Study of Medieval Latin Tradition';
- I. Ventura, "'Aristoteles fuit causa efficiens huius libri". On the Reception of Pseudo-Aristotle's *Problemata* in Late Medieval Encyclopaedic Culture';
- F. Guichard-Tesson, 'Evrart de Conty, poète, traducteur et commentateur';
- C. Boucher, 'Des problèmes pour exercer l'entendement des lecteurs. Evrart de Conty, Nicole Oresme et la recherche de la nouveauté';
- J. Ducos, 'Lectures et vulgarisation du savoir aristotélicien. Les gloses d'Evrart de Conty (sections XXV-XXVI)';
- G. Dumas, 'Evrart de Conty et Pierre d'Abano. Commentateurs d'Aristote';
- A. Bloem, 'A la recherche de la subjectivité dans les *Problèmes* d'Evrart de Conty. Un commentateur juché sur les épaules d'Aristote?';
- J. Monfasani, 'George of Trebizond's Critique of Theodore Gaza's Translation of the Aristotelian *Problemata*'.

I. de Leeuw, 'De ogen van Cosimo I. Een erfelijke aandoening van de Medici Popolani?'. In: *Geschiedenis der Geneeskunde* 12 (2008), nr. 4, p. 196-201.

P. Lendinara, L. Lazzari en M.A. D'Aronco (ed.), *Form and Content of Instruction in Anglo-Saxon England in the Light of Contemporary Manuscript Evidence. Papers Presented at the International Conference, Udine, 6-8 April 2006*. Turnhout, 2007. Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales, Textes et Études du Moyen Âge 39.

Uit de recensie door S.M. Rowley in *The Medieval Review* 08.12.01: 'This collection of nineteen essays focuses on educational and medical texts, along with the layout and contents of the manuscripts in which these texts survive. The "core" of the essays were first presented at the International Conference on "Form and Content of Instruction in Anglo-Saxon England in The Light of Contemporary Manuscript Evidence" at the University of Udine (2006). Both are parts of the project, "Storehouses of Wholesome Learning", which is "a joint project of Italian and Dutch scholars aimed at the study of the transmission, development and dissemination of encyclopaedic knowledge from the Mediterranean area to North Western Europe until 1200".'

C. Leonardi en F. Santi (ed.), *Natura, scienze e società medievali. Studi in onore di Agostino Paravicini Bagliani*. Turnhout, 2008. Micrologus' Library 28

S. Lightsey, *Manmade Marvels in Medieval Culture and Literature*. New York, 2007.

Recensie door A. Pluskowski in *The Medieval Review* 08.05.16.

G.M.P. Loots, 'Gevalsbeschrijvingen uit de zestiende eeuw: op consult bij Pieter van Foreest'. In: *Geschiedenis der Geneeskunde* 12 (2008), nr. 6, p. 363-368.

Mediaevalia. An Interdisciplinary Journal of Medieval Studies Worldwide 29 (2008), nr 1, The-manummer: D. Stewart (ed.), *Science and Literature at the Crossroads: Papers from the 34th CEMERS Interdisciplinary Conference*.

Inhoud:

- D. Stewart, 'Introduction', p. 1-6;
- M. Nientied, 'Divine Names and their Theoretical Implications', p. 7-26;
- F. Harris-Stoertz, 'Pregnancy and Childbirth in Chivalric Literature', p. 27-36;
- L. Erussard, 'At the Intersection of Religion, Folklore, and Science. Women and Snakes in Old French Arthurian Romance', p. 37-50;

- S. Kocher, 'Gay Knights in Medieval French Fiction. Constructs of Queerness and Non-transgression', p. 51-66;
- J. Singer, "'Sa clarté première". Cataract Removal as Metaphor in Fourteenth-Century French Poetry', p. 67-82;
- N. McLoughlin, 'Personal Narrative and the Systematization of Knowledge in the Thought of Jean Gerson', p. 83-108;
- C. Eagleton, 'John Whethamstede, Abbot of St. Albans, on the Discovery of the Liberal Arts and their Tools. Or, why were Astronomical Instruments in Late-Medieval Libraries?', p. 109-136;
- K.E. Smith, 'The Astrological Subtext and Other Temporal Patternings in Lydgate's Theban History', p. 137-156;
- M.E. Polhill, 'Constructions of Gender and Class in a Late Fifteenth-Century Alemannic Pharmaceutical Bestiary', p. 157-178;
- J.A. Givens, 'The Illustrated *Tractatus de Herbis*. Images, Information and Communication Design', p. 179-206;
- J.B. Friedman, 'The Humor and Folly of the World in Odd Places. A Fifteenth-Century Manuscript Herbal', p. 207-228.

C. Merchant, "'The Violence of Impediments". Francis Bacon and the Origins of Experimentation'. In: *Isis. An International Review Devoted to the History of Science and Its Cultural Influences* 99 (2008), nr. 4, p. 731-760.

Samenvatting uitgever: 'Francis Bacon's use of metaphors to characterize his nascent concept of experimentation must be interpreted within the historical context of his time. His approach to experimentation is one in which nature is constrained by the "violence of impediments" and is made new by "art and the hand of man." His language about nature should be placed in the context of the history of the contained, controlled experiment, a concept that emerges from juridical practice, from the idea of nature in bonds, and from the tradition of the secrets of nature in settings such as the courtroom, the anatomy theater, and the laboratory.'

Micrologus 17 (2009), Themanummer: *La madre / The mother*.

Inhoud o.a.:

- P. Borgeaud, 'La Mère des Dieux, l'ici et l'ailleurs';
- S. Campese, 'Platone e le madri nel libro V della Repubblica';
- V. Dasen, 'Empreintes maternelles';
- F. Sivo, 'La metamorfosi dell'animo: da madri a novercae';
- E. Baumgarten, 'Jewish Conceptions of Motherhood in Medieval Christian Europe. Dialogue and Difference';
- L. Moulinier, 'Aspects de la maternité selon Hildegarde de Bingen (1098-1179)';
- Y. Cazal, '*Nec jam modo Mater*. Enquête sur une dénomination disparue pour désigner "la Mère qui a perdu son enfant"';
- M. Uhlig, 'La Mère, auxiliaire ou adversaire de l'idylle? Les figures maternelles dans deux récits idylliques des XIIe et XIIIe siècles';
- J. Wirth, 'Le sein féminin au Moyen Age';
- D. Lett, 'Les mères demeurent des filles et des soeurs. Les statuts familiaux des femmes dans les Marches au début du XIVe siècle';
- C. Klapisch-Zuber, 'Une filiation contestée: la lignée maternelle à Florence, XIVe-XVe siècles';
- O. Niccoli, 'Corps maternels. Les mystères de la génération aux débuts de l'époque moderne';
- C. Schuster Cordone, 'Maternité et sénescence. Le corps féminin entre prodige et transgression'.

K. Müller, *Visuelle Weltaneignung. Astronomische und kosmologische Diagramme in Handschriften des Mittelalters*. Göttingen, 2008. Historische Semantik 11.

G. de Munck, '400 Jaar receptuurkunde te Antwerpen'. In: *Geschiedenis der Geneeskunde* 12 (2008), nr. 5, p. 296-304.

Behandelt de Antwerpse receptenboeken vanaf het begin van de zestiende eeuw.

H. van Nieuwenhuize, 'Specialisatie als seizoensgebonden mogelijkheid. De organisatie van de Zeeuwse zoutvaart op Engeland (1453-1568)'. In: *Tijdschrift voor zee geschiedenis* 27 (2008), nr. 2, p. 139-151.

Over een belangrijk onderdeel van de laatmiddeleeuwse koopmansboeken, namelijk de ontwikkeling van de handel in zout.

- B.W. Ogilvie. *The Science of Describing. Natural History in Renaissance Europe*. Chicago, 2008.
 Recensie door K. Crowther in: *Isis. An International Review Devoted to the History of Science and Its Cultural Influences* 99 (2008), nr. 4, p. 828-829.
- A. Paravicini Bagliani (ed.), *Le monde végétal. Médecine, Botanique, Symbolique*. Turnhout, 2009. Micrologus' Library.
- D. Pastina, J. W. Crayton (eds.), *Tomas Garzoni, The Hospital of Incurable Madness (1586)*. Turnhout, 2008. Arizona Studies in the Middle Ages and Renaissance 26.
 Uit de beschrijving van de uitgever: 'In 1586, Tomaso Garzoni, an Augustinian monk and prolific encyclopedist, set out to describe thirty types of madness he had encountered in both his reading and his home town of Bagnacavallo, near Ravenna. The result was his *Hospedale de' pazzi incurabili*, or, *The Hospital of Incurable Madness*, a work that was immensely popular in Europe upon publication.'
- O. Pedersen, *The Two Books. Historical Notes on Some Interactions between Natural Science and Theology*. Ed. G.V. Coyne en T. Sierotowicz. Notre Dame, Ind., 2007.
 Recensie door K. van Berkel in: *Isis. An International Review Devoted to the History of Science and Its Cultural Influences* 99 (2008), nr. 4, p. 817-818.
- V. Pinilla (ed.), *Markets and Agricultural Change in Europe from the 13th to the 20th Century*. Turnhout, 2009. Rural History in Europe 2. [Verschijnt najaar 2009.]
- C. Poster en L.C. Mitchell (ed.), *Instruction from Letter-Writing Manuals and Antiquity to the Present. Historical and Bibliographic Studies*. Columbia, SC, 2007. Studies in Rhetoric/Communication.
 Inhoud van de relevante artikelen:
 - C. Poster, 'Introduction', p. 1-6;
 - R.G. Sullivan, 'Classical Epistolary Theory and the Letters of Isocrates', p. 7-20;
 - C. Poster, 'A Conversation Halved. Epistolary Theory in Greco-Roman Antiquity', p. 21-51;
 - M. Richardson, 'The *Ars dictaminis*, the Formulary, and Medieval Epistolary Practice', p. 52-66;
 - M. Camargo, 'If You Can't Join Them, Beat Them. Or, When Grammar Met Business Writing (in Fifteenth-Century Oxford)', p. 67-87;
 - G. Burton, 'From *Ars dictaminis* to *Ars conscribendi epistolis*. Renaissance Letter-Writing Manuals in the Context of Humanism', p. 88-101;
 - L.D. Green, '*Dictamen* in England, 1500-1700', p. 102-126;
 - W. Webster Newbold, 'Letter Writing and Vernacular Literacy in Sixteenth-Century England', p. 127-140.
- A. Pritchard, *Alchemy. A Bibliography of English Language Writings*. CD-ROM. Tweede ed., versie 2.02. Januari 2008.
 Recensie door D. Kahn in: *Isis. An International Review Devoted to the History of Science and Its Cultural Influences* 99 (2008), nr. 4, p. 829-830.
- J. Puttevils, 'Klein gewin brengt rijkdom in. De Zuid-Nederlandse handelaars in de export naar Italië in de jaren 1540'. In: *Tseg. Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 6 (2009), nr. 1, p. 26-52.
- C.J. Rogers, *Soldiers' Lives Through History. The Middle Ages*. Wesport, Conn., 2009.
 Uit de recensie door D.J. Kagay in *The Medieval Review* 09.01.12: 'In light of the historiographical trend of the last few decades that has led research away from political and economic studies and toward the chronicling of marginalized groups and individuals, it is astounding to note that during this same time frame military history, once the unfettered preserve of retired campaigners, has expanded almost as greatly as social history. [...] An expert in the campaigns of Edward III (1327-1377) and the amazingly varied military arenas of the Hundred Years War, Rogers in this work shows his wide erudition in all phases of warfare across all the medieval centuries. Following the changes in military affairs from the fall of Rome (476) to that of Constantinople (1453), Rogers in this work peers into the lives of individual soldiers through the martial environments in which they lived. By using primary source material of many eras and locales and tying it together with the intelligent use of modern secondary works, he follows armies from their societal basis to their various means of recruitment and encampment to the various engagements they participated in including sieges, battles, and widespread raids and devastation and finally to the aftermath of their military service.'

- V. van Roy, 'De medicalisering van het vroedvrouwenberoep te antwerpen in de Nieuwe Tijd'. In: *Geschiedenis der Geneeskunde* 12 (2008), nr. 6, p. 345-355.
Beschrijft de formalisering en regulatie van het beroep van vroedvrouw aan de hand van drie ijkpunten in de tijd, waarvan het oudste (1494) zich nog in de late Middeleeuwen bevindt.
- A.M.G. Rutten, *De Rx code. Van hiërogliefrecept tot potjeslatijn*. Rotterdam, 2006.
Recensie door A.C. van Loenen in *Geschiedenis der Geneeskunde* 12 (2008), nr. 5, p. 316.
- S. Simon, *Si je le veux, il mourra! Maléfices et sorcellerie dans la campagne genevoise (1497-1530)*. Lausanne, 2007. Cahiers Lausannois d'Histoire Médiévale 42.
Recensie door P. Charlier in *The Medieval Review* 08.10.11. Inhoud o.a.:
- P.H. Choffat, 'La sorcellerie comme exutoire. Tensions et conflits locaux: Dommartin 1524-1528';
- M. Ostorero, 'Folâtrer avec les démons. Sabbat et chasse aux sorciers à Vevey (1448)';
- E. Maier, 'Trente ans avec le diable. Une nouvelle chasse aux sorciers sur la Riviera lémanique (1477-1484)';
- S. Strobino, 'Françoise sauvée des flammes? Une Valaisanne accusée de sorcellerie au XVe siècle';
- L. Pfister, 'L'enfer sur terre. Sorcellerie à Dommartin (1498)';
- G. Modestin, 'Le diable chez l'évêque. Chasse aux sorciers dans le diocèse de Lausanne (vers 1460)';
- M. Ostorero, A. Paravicini Bagliani, K. Utz Tresp en C. Chêne, 'L'imaginaire du sabbat. Édition critique des textes les plus anciens (1430 c. – 1440 c.)';
- M. Ostorero, K. Utz Tresp en G. Modestin, 'Inquisition et sorcellerie en Suisse romande. Le registre Ac 29 des Archives cantonales vaudoises (1438-1528)'.
- S. Swain (ed.), *Seeing the Face, Seeing the Soul. Polemon's Physiognomy from Classical Antiquity to Medieval Islam*. M.m.v. G. Boys-Stones, J. Elsner, A. Ghersetti [e.a.]. Oxford, 2007.
- G.E. Szonyi, *John Dee's Occultism. Magical Exaltation through Powerful Signs*. Albany, 2005. SUNY Series in Western Esoteric Traditions.
Recensie door S. Clucas in: *Isis. An International Review Devoted to the History of Science and Its Cultural Influences* 99 (2008), nr. 4, p. 830-831.
- R. Vervoort, 'De zaak van de gestolen fallussen'. In: *Millennium. Tijdschrift voor middeleeuwse studies* 22 (2008), nr. 1, p. 45-67.
Betreft een belangrijk aspect van de laatmiddeleeuwse hekserij en *artes magicae*.
- R. Ward, *The World of the Medieval Shipmaster. Law, Business and the Sea, c.1350-c.1450*. Woodbridge, 2009.
Uit de omschrijving van de uitgever: 'Despite a background of war, piracy, depopulation, bullion shortages, adverse political decisions, legal uncertainties and deteriorating weather conditions, between the mid-fourteenth and the mid-fifteenth centuries the English merchant shipping industry thrived. New markets were developed, voyages became longer, ships and cargoes increased in size and value, and an interest in ship ownership as an investment spread throughout the community. Using a rich range of examples drawn from court and parliamentary records, contemporary literature and the codifications of maritime law, this book illuminates the evolving management and commercial practices which developed to regulate the relationships between shipowners, shipmasters, crews and shipping merchants. It also brings to life ship performance, navigation, seamanship, and the frequently harsh conditions on board.'
- J.M. van Winter, m.m.v. M. Meuwese, O.S.H. Lie en L. Jongen, 'Kluiven in een keldergewelf. Prototype van een middeleeuwse maaltijd in hedendaags perspectief?'. In: *Madoc. Tijdschrift over de middeleeuwen* 22 (2008), nr. 4, p. 241-246. Themanummer: *Kijk op de middeleeuwen*.
- H. Wollens, D. Dewolf en R. van Hee, 'Op zoek naar sporen van Vesalius: een wandeling in Padua'. In: *Geschiedenis der Geneeskunde* 12 (2008), nr. 4, p. 232-250.
Geïllustreerd met talrijke afbeeldingen en foto's wordt in dit artikel onderzocht waar en hoe Vesalius sporen heeft nagelaten in het hedendaagse Padua. Zie ook een soortgelijk artikel over Galenus van Dewolf en Wollens elders in deze lijst.